

УДК 316.023.4

## АНАЛІЗ МЕНТАЛЬНИХ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПОСЕЛЕНЦІВ У МІСТІ

Г. Ю. Баршацька

*Запорізькій національній технічній університет,  
вул., Жуковського, 64, м. Запоріжжя, 69063,  
e-mail: gloc@zg.ua*

Розглянуто проблему ідентифікації поселенців у місті в соціокультурному вимірі. Наведено дані соціологічного дослідження, за якими переселенці відрізняються від корінних жителів міста. Усім типам поселенців притаманні такі якості, як: амбівалентність, відчуження від міста, невпевненість у майбутньому.

*Ключові слова:* поселенці, сільський маргінал, ментальність, мігрант, корінний житель, амбівалентність.

**Актуальність теми дослідження.** Зміни в суспільстві за останні десятиліття супроводжуються процесами, які надають значний вплив на зміну соціальної дійсності. Новим явищем для сучасності стала вимушена міграція. Військово-політичні зіткнення, соціально-економічні кризи, етнічні конфлікти привели до значного зростання чисельності біженців і вимушених переселенців та спричинили за собою істотні зміни в настроях і світогляді людей, в їх способі життя, соціальних настроях, змусив деяких громадян через економічні та інші міркування переселитися і надалі проживати в іноетнічному оточенні, адаптуватися до нових природних, економічних, соціальних умовам.

**Мета статті:** на емпіричному рівні показати, що колишні селяни, переселенці за своєю ментальністю, відрізняються від решти жителів міста.

У якихось пунктах різниця між міськими і сільськими зникла – за цими пунктами була досягнута гомогенність соціокультурних характеристик. Ми виділяємо три основні категорії міських поселенських маргіналів: недавні переселенці, сільські жителі (за походженням), жителі слобідки.

Сільський маргінал і переселенець за ментальністю в деяких пунктах близькі. Це те, що залишилося неподоланим у процесі адаптації до міського способу життя та міської ментальності. Тут виявляються перспективи для переселенців: що в них залишиться, а що буде поступово долатися. Вихідці з сільської місцевості становлять традиціоналістський шар міських жителів і привносять у міське життя смаки, інтереси і спосіб життя традиційного суспільства.

У відносинах із сусідами більше зв'язків обцинного типу, вони більше допомагають один одному. При цьому вони більш нетерпимі до маргіналів, а отже, не толерантні до незвичайної поведінки і стилю життя, що так поширено серед городян. Так, серед

сільських мешканців значно більше ніж серед міських вважають, що «бомжів треба ізолювати від суспільства і змусити працювати».

Серед вихідців із села більше бідних, літніх, малокваліфікованих працівників. Фахівці в основному представлені сферою освіти, культури та медицини.

Вихідці з села намагаються влитися в міське життя і краще пізнати його. Вони частіше читають міські газети і значно частіше слухають міське радіо, вони активніше беруть участь у міському житті, більше люблять місто і більше ним пишаються, більше вважають своє місто кращим. Серед них значно менше тих, хто бажає з міста виїхати. Іншими словами, вони демонструють високий рівень ідентифікації з містом. При тому вони частіше вважають, що місто неспокійне, що ним правлять олігархи, тобто не повністю розуміють механізми міського управління, вважають, що з підприємцями важко домовитися, налагодити партнерські відносини, частіше переконані, що їхні права ніхто не захищає. Тобто соціально вони відчувають свою неповноцінність; при цьому вони не вважають, що містом влада править авторитарно, і демонструють свою відданість місту.

Якщо сільський мігрант вже давно живе в місті, то інша категорія – це недавні переселенці, їх можна називати ще переселенськими маргіналами.

Переселенські маргінали – це жителі певної місцевості, які нещодавно переїхали в цю місцевість з іншого населеного пункту. Переселенський міський маргінал – це житель міста, який нещодавно переселився в місто. Переселенські маргінали належать до категорії граничних маргіналів. На відміну від периферійних маргіналів, це в цілому є соціалізованими людьми, але ще не пройшли адаптацію в нових для себе умовах, частково вони належать до нової і колишньої поселенської категорії, наприклад, частково городяни і частково сільські жителі. Період адаптації приїжджих на новому місці може зайняти від п'яти і більше років.

За даними одного з російських досліджень, більшість (52%) респондентів вважає, що для того, щоб вважатися своїм, місцевим потрібно прожити в населеному пункті не менше ніж п'ять років; 19% респондентів вважає, що потрібно прожити десять років, і 16% вважає, що для того, щоб бути повністю своїм, треба тут народитися [110].

Приїжджі відрізняються від корінних жителів ментальними характеристиками. Дослідження показують, що ці характеристики свідчать про соціокультурну маргінальність новоприбулих переселенців. Звернемося до конкретних даних дослідження.

Інформація про ментальні характеристики переселенських граничних маргіналів отримана в ході комплексного дослідження міських проблем, проведеного автором за сприяння Запорізького відділення Соціологічної асоціації України. Опитано близько 1100 респондентів за вибіркою, репрезентативною для дорослого населення міста.

Граничні маргінали за критерієм часу проживання в місті не є периферійними маргіналам. Переважна більшість з них мають житло та роботу. За структурою життя переселенців можна зробити висновок, що переселенці частіше займають крайні позиції в соціальній стратифікації. До вертикальної поселенської мобільності більше схильні нижчі шари суспільства та нижчий шари середнього класу й вищі верстви середнього класу. Так, у гуртожитках і комунальних квартирах живуть 38% респондентів

– переселенців, тоді як серед респондентів корінних жителів – таких лише 3%. Але в нових одноповерхових будинках респондентів – переселенців живе значно більше, ніж респондентів – корінних жителів (відповідно, 8% і 2%). У старих одноповерхових (непрестижних) будинках респондентів корінних жителів проживає 16%, а серед респондентів переселенців всього 4%. Ці дані підтверджують той факт, що соціальна структура переселенців відрізняється контрастністю більшою, ніж соціальна структура корінних жителів. Але за кількісним складом серед переселенців значно більше представників нижчого класу і нижчого прошарку середнього класу.

За родом занять новоприбулі до міста відповідають не промислового суспільству модерну, а сервісному суспільству постмодерну. Якщо перші новосельці в основному йшли в робітники, службовці, займаючи професійні ніші в промисловості, на виробництві, сьогодні місто поповнюється людьми, які уникають займати робочі вакансії на виробництві, а йдуть у торгівлю, сферу обслуговування, освіти. Якщо і йдуть у промисловість, то це здебільшого працівники з вищою освітою, готові зайняти інженерні посади. Досить велика частина тих, хто переїхав у місто, – це літні люди, які пішли на пенсію. Про переваги в професійній структурі поселенських маргіналів можна судити за часткою ймовірності роду занять, з якої вони потрапили у вибірку цього дослідження. Серед респондентів-переселенців майже немає робітників, службовців, тоді як працівників торгівлі, пенсіонерів, учнів, інженерів більше, ніж респондентів – корінних жителів.

У цьому дослідженні 70% з тих, хто живе в місті недавно, – вихідці із сільської місцевості. Це класичний приклад вертикальної поселенської мобільності, коли людина змінює тип поселення з менш урбанізованого на більш урбанізований. Для переселенців «ефективність нової, іноді повторної соціалізації тим нижче, чим більш інтерналізовані уявлення та практики, що прийняті у вихідній культурі» [110]. Як гіпотезу, можна припустити, що недавній житель буде недостатньо орієнтуватися в неформальній нормативній сфері, у соціально легітимній, але неформалізованій нормативній структурі відносин у місті між різними її структурними компонентами: взаємовідносинами і статусами районів, влади, статусних груп, інфраструктури тощо. Дослідження підтверджує цю гіпотезу. Важливою властивістю неформальної нормативної сфери є її латентний характер. Людині, яка не включена в цю сферу, простіше припустити, що соціальне життя в місті впорядковується законом, формальними нормами. Потрапивши у вище, на її думку, за ступенем організованості соціальне середовище, новосел наділяє його рисами більш впорядкованими і формалізованими. На запитання: «Якими засобами, на ваш погляд, підтримується в місті порядок: більше силою, страхом чи законом?» корінний мешканець обирає варіант відповіді «Більше силою і страхом», а приїжджий «Більше законом» (табл. 1).

У відповідях респондентів виявилася чітка симетрія: серед недавніх жителів у два рази більше, ніж серед корінних жителів, тих, хто вважає, що порядок підтримується законом. І, навпаки, у два рази менше тих, хто вважає, що порядок підтримується силою і страхом.

Таблиця 1

Відповіді респондентів на запитання: «Якими засобами, на Ваш погляд, підтримується порядок: більше силою, страхом чи законом?»,  
(% від кількості опитаних даної категорії за рядком (N = 1100))

Статус жителя	Більше силою і страхом	Більше законом	Приблизно порівну законом і силою	Важко відповісти	ВСЬОГО
Народився в Запоріжжі, живу тут з дитячих років	26	9	36	29	100
Переселився давно вже дорослим	20	6	41	34	100
Живу тут недавно	14	19	48	19	100
Всього	24	8	38	30	–

Граничний переселенський маргінал, який прагне засвоїти нормативну структуру, не в змозі зрозуміти напрямок векторів насильства, й інтуїтивно шукає і чекає законного легітимного оформлення міського устрою. У цьому, на наш погляд, полягає причина того, що приїжджий вище оцінює рівень законності в забезпеченні порядку в місті, ніж корінні жителі.

Переселенські маргінали вище цінують місто, у яке вони переїхали, ніж місцеві жителі. Так, на запитання: «Як ви вважаєте, наше місто краще чи гірше за інші великі міста України?» серед переселенців 30% зазначили, що Запоріжжя краще за інші міста, а серед корінних жителів таких виявилось менше – 25%. Справді, якщо людина приймає рішення переїхати в іншу місцевість, то вона вважає цю місцевість гідною і кращою за інші. Позитивна оцінка нового місця проживання зміцнює впевненість у правильному виборі й підвищує ідентифікацію з містом.

Аналіз сприйняття міста новими переселенцями буде корисним для формування внутрішньої політики міста по відношенню до мігрантів.

Далеко не всі переселенці позитивно сприймають своє нове місце проживання. Певна частина розчаровані у своєму виборі і хотіли б його виправити. Так, на запитання: «Чи хотіли б ви виїхати з міста назавсім?» серед переселенських маргіналів позитивно відповіло 38%, а серед міських жителів – 14%. Звичайно, не всі переселенці змогли знайти свою соціальну нішу на новому місці. Робота, житло, близьке соціальне оточення в місті далеко не завжди можуть задовольнити колишніх сільських жителів, які звикли до зовсім іншого життєвого устрою. Якщо людина, тільки переїхавши на нове місце, тим більше з абсолютно іншим укладом життя, збирається знову змінити його, то процес адаптації буде ускладнений, засвоєння нових соціальних норм, накопичення соціального капіталу буде затримуватися. І те, що більше ніж третина переселенських маргіналів не закінчила свій вибір місця проживання, посилює їх маргінальне становище. У цьому й полягає відмінність корінного жителя від переселенського маргінала. Корінний житель, навіть якщо чимось не задоволений у місті і не вважає його кращим містом серед інших українських міст, то все одно сприймає своє місто як рідне і високо ідентифікує його із собою. Тоді як переселенський маргінал навіть відносно невеликі

труднощі в життєвому устрої сприймає більш гостро і легше готовий розлучитися з містом, з яким ще не встиг повноцінно ідентифікуватися.

Переселенські маргінали більше, ніж корінні жителі, співчують маргіналам периферійним (відповідно, 17% і 10%). Але це співчуття пасивне, бездіяльне, споглядальне. Граничні маргінали самі ще не зовсім закрипилися на новому місці, тож периферійним маргіналам вони можуть лише співчувати.

Зовсім байдужих до периферійних маргіналів як серед корінного населення, так і серед поселенських маргіналів дуже мало, відповідно, 5% та 4%. Але ті, хто не відповів на запитання, можуть на наш погляд, теж бути віднесені до категорії байдужих. Вони не можуть вирішити, чи повинна бомжам допомагати держава, чи треба змусити їх працювати. Це позиція байдужої людини. Тож серед корінного населення таких 7%, у поєднанні з відкритою байдужістю буде 12%, що вже помітно більше, ніж у граничних маргіналів – 8%. Тут підтверджується ще раз думка, що переселенські маргінали більше співчують периферійним, ніж корінні мешканці. Але ця різниця не дуже велика – не і може зарахуватися як тенденція. Цікаво, що за всіма пунктами ставлення до периферійних маргіналів середину позицію займають давні переселенці, що вже адаптувалися, але в них залишаються ще деякі ментальні ознаки, які відрізняють їх від корінних жителів.

Однак це не сільські жителі, в основному це городяни другого і третього покоління. Нові сільські мігранти сюди майже не поселяються.

Жителі слобідки – корінні мешканці міста. Відсоток останніх серед мешканців слобідки (75%) вище, ніж у середньому по вибірці (68%), і вище, ніж серед мешканців багатоквартирних будинків. Решта переселилися давно. Нових майже немає (1%). Нові переселенці живуть в основному в гуртожитках, комунальних квартирах або нових особняках. Це не слобідка, а райони елітного житла.

Жителі слободи відрізняються від основного населення за віковою структурою і за видом занять (менше інженерів, науковців, студентів, робітників, а більше працівників торгівлі, службовців, безробітних, пенсіонерів). Тут переважають люди старшого віку, пенсійного та передпенсійного, більше жінок, оскільки в старших вікових групах значно більше жінок. Істотно менше осіб з вищою освітою, а більше з середньо-спеціальною і середньою. Отже, жителі слобідки мають нижчу освіту, ніж решта жителів, і відрізняються за деякими ментальними характеристиками.

Общинні традиції в слобідках збереглися більше, тут вищим є соціальний сусідський капітал. Люди більше відчують себе членами громади. На запитання: «Чи відчуваєте Ви себе членом єдиного міського співтовариства (громади)?» варіанти відповідей «Так» і «Певною мірою» серед мешканців слобідки відзначило 27%, при середній величині по вибірці – 17%. Однак при цьому жителі слобідки трохи більше замкнуті на собі, на своєму слобідському маленькому світі. Так, жителі слобідки місцеві новини по телевізору дивляться рідше, ніж решта жителів, менше читають міські газети. Молодь слобідки часто не бачить перспектив у своєму місті, тому серед жителів слобідки велика частка тих, хто хоче виїхати в інше місто – 20%, при середній величині по вибірці – 12%. Однак серед жителів слобідки більше, ніж серед решти жителів, вважають, що місто гарне. На запитання: «Як Ви вважаєте, наше місто краще чи гірше

за інші великі міста України?» варіант відповіді «Наше місто краще за інших» серед мешканців слобідки обрало 30%, при середній величині по вибірці – 24%. Чому ж, стверджуючи, що місто гарне, хочуть їхати? Явна амбівалентність установок щодо міста. Така амбівалентність ментальності слобідки впливає з її складу. Вкорінена частина літніх жителів слобідки ведуть напівсільський спосіб життя, і їх це влаштовує. Молодь не бажає продовжувати такий спосіб життя. І в цій частині мешканців слобідки поєднується дві ознаки маргінальності: відчуження (бажання виїхати з міста) та тип поселення (слобідська маргінальність). Стверджувати, що місто найкраще і при цьому бажати з нього виїхати, відображає позицію швидше байдужості відстороненого, ніж чуттєвих відносин. Підтвердженням цього може слугувати те, що серед жителів слобідки більше таких, хто не цікавиться міськими проблемами (69%). Тільки про чуже можна сказати: «Так. Це гарне місто, але не моє. Я його не хочу». Істинний патріот скаже: «Так, місто не найкраще, але це моє місто і я не хочу звідси їхати».

Таким чином, дослідження на емпіричному рівні показало, що поселенські маргінали (колишні селяни, переселенці, жителі слободи) відрізняються за своєю ментальністю від корінних мешканців.

Вихідці із сільської місцевості становлять традиціоналістський шар міських жителів і привносять у міське життя смаки, інтереси і спосіб життя традиційного суспільства. У відносинах із сусідами більше зв'язків обштинного типу, вони більше допомагають один одному. При тому вони більш нетерпимі до маргіналів, а отже, нетолерантні до незвичайної поведінки і стилю життя, що так поширено серед городян. Колишні селяни демонструють високий рівень ідентифікації з містом. При тому вони частіше вважають, що місто неспокійне, більше вважають, що містом правлять олігархи, тобто не цілком розуміють механізми міського управління.

Недавні переселенці в місто є граничними маргіналами. Вони в цілому більш динамічні, у них вищий рівень культурних запитів, вони відрізняються невпевненістю, завищеними пієтетом перед владою, притому не повністю включені в інституційну структуру міста. Вони більше співчують периферійним маргіналам, уникають конфліктних ситуацій з оточуючими. Їхнє ставлення до міста є амбівалентним. З одного боку, вони поважають владу більше, ніж корінні жителі, вище оцінюють соціальну інфраструктуру міста, але слабо ідентифікують місто з собою, серед них більше готових знову змінити своє місце проживання. Маргінали неоднорідні за складом, структура їх тяжіє до крайніх позицій соціальної стратифікації: серед мігрантів велика частка заможних людей, підприємців, ніж серед корінних жителів, але більше тих, хто відчуває матеріальні труднощі і має погані житлові умови.

Жителі слободи відрізняються від основного населення за віковою структурою і видом занять, менше інженерів, науковців, студентів, робітників, а більше працівників торгівлі, службовців, безробітних, пенсіонерів. Тут переважають люди старшого віку, пенсійного та передпенсійного, більше жінок. Общинні традиції в слобідках збереглися більше, тут вищим є соціальний сусідський капітал. Люди більше відчувають себе членами громади. Але жителям слободи, як справжнім маргіналам, притаманна амбівалентність. Жителі слобідки трохи більше замкнуті на собі, на своєму слобідському маленькому світі. Так, жителі слобідки місцеві новини по телевізору дивляться рідше,

ніж мешканці міста, менше читають міські газети. Молодь слобідки часто не бачить перспектив у своєму місті, і тому серед жителів слобідки велика частка тих, хто хоче виїхати в інше місто.

Отже, всі типи поселенських маргіналів схожі за своєю ментальністю: їм притаманна амбівалентність, відчуженість від міста, невпевненість у майбутньому; вони слабо включені в інституційну структуру міста.

Дані про відмінність ментальних характеристик поселенських маргіналів слід враховувати у внутрішній політиці міста для більш ефективного соціального управління в регіоні.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Городяненко В. Г.* Соціологія міста: історіографічний аналіз знання / В. Г. Городяненко // Соціологія міста: наукові проблеми та соціальні технології : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2001. – С. 6–12.
2. *Катаев С. Л.* Социальные проблемы города / С. Л. Катаев // Гуманітарний вісник ЗДІА : зб. наук. праць. – Запоріжжя, 2001. – № 5. – С. 19.
3. *Семашко О. М.* Соціологія міста. Місто як соціокультурний феномен / О. М. Семашко // Соціологія культури : навч. посібник ; за ред. О. М. Семашко, В. М. Пічі. – К. : Каравелла ; Л. : Новий світ – 2000, 2002. – 334 с.
4. *Стрельникова А. В.* Специфика социального исключения в городском пространстве (на примере г. Москвы) // Соціальний простір міста: управлінський потенціал : зб. наук. праць ДонДУУ. – Донецьк : ДонДУУ, 2008. – Т. IX. – Вип. 4(94). – С. 285–293.
5. *Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг* / [за ред. д-р екон. наук В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги]. – К. : Інститут соціології НАН України, 2008. – 656 с.

*Стаття надійшла до редколегії 10.04.2014*

*Прийнята до друку 15.10.2014*

## ANALYSIS OF THE CITY SETTLERS' MENTAL FEATURES

**G. Y. Barshatska**

*Zaporizhzhya National Technical University,  
Zhukovskogo Str. 64, Zaporizhzhya, Ukraine, 69063,  
e-mail: gloc@3g.ua*

An article describes the problem of the city settlers' identification in the sociocultural perspective. Data drawn from sociological investigation about the difference criterions between the native cities' population and the settlers is described. All kinds of the settlers has the following traits: ambivalence, urban alienation, felling the uncertainty of the future, low social structure integration. The phenomenon of the city as a socio-cultural form of human existence is analyzed. The process of the formation of interpersonal contacts and relationships that determine the functioning of urban infrastructure through the establishment

of information networks is reviewed. The features of communication in the interaction of industrial, scientific and cultural potential of the people in the city and beyond, which finds its implementation in the creation of its human life space are conveyed. It is accentuated on the merger and differentiation processes of the individual and collective, real and virtual, informative and rational in bounds of the city with the purpose to transform environment towards the people's needs and considerations. On the base of empiric research the features of mentality of city-dwellers of rural origin are analysed, the combined character is grounded of this mentality, combining the lines of municipal and rural culture. Comparison of reactions of natives of city and rural migrants is given on some situations of vital functions of the city. In particular, a thesis is grounded about a higher social capital and low level of informative culture of rural migrants.

*Keywords:* settlers, rural marginal one, mentality, migrant, native inhabitant, ambivalence.

## АНАЛИЗ МЕНТАЛЬНЫХ И СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ ХАРАКТЕРИСТИК ПОСЕЛЕНЦЕВ В ГОРОДЕ

**Г. Ю. Баршацька**

*Запорозький національний технічний університет,  
ул., Жуковського, 64, г. Запорозьє, Україна, 69063,  
e-mail: gloc@zg.ua*

В статье рассмотрена проблема идентификации поселенцев в городе в социокультурном измерении. Приведены данные социологического исследования по каким критериям переселенцы отличаются от коренных жителей города. Всем типам поселенцев присущи такие качества, как: амбивалентность, отчуждение от города, неуверенность в будущем, они слабо включены в институциональную струну города.

*Ключевые слова:* поселенцы, сельской маргинал, ментальность, мигрант, коренной житель, амбивалентность.